

Posudek

na disertační práci Mgr. Karla Císaře

Aristotelovo pojetí místa – Phys. IV 208a27- 213a11

Autor si zvolil velmi závažné a náročné téma. Výklady o problematice místa, které podal Aristotelés ve spisech *Fysika*, *O nebi* a *O vzniku a zániku*, jsou významnou součástí jeho přírodní filosofie a jejich objasnění má závažný význam pro pochopení Aristotelovy celkové filosofické koncepce. Přitom jde o velmi složité výklady, při jejichž studiu vzniká často dojem, že některé jejich úseky si odporují. Aristotelovo pojetí místa proto přitahuje od dob antiky až do dneška pozornost komentátorů a dalších aristotelových badatelů, kteří stále hledají odpovědi na otázky, jak interpretovat a uvést do souladu jednotlivé Aristotelovy úvahy o této problematice a zda je lze vůbec pokládat za koherentní. Jak tomu při výzkumu závažných témat z dějin filosofie obvykle bývá, i zde pokračující badání přináší kromě řady cenných poznatků i mnoho nových otázek vyžadujících dalšího zkoumání. Posuzovaná práce je pojata jako příspěvek k plnění tohoto úkolu. Autor si v ní stanovil za cíl hlouběji osvětlit postup a vnitřní souvislost úvah o místě předložených v nejucelenějším a základním Aristotelovu výkladu o této problematice v prvních pěti kapitolách IV. knihy *Fysiky*. Autorova pozornost se proto plně zaměřuje na tento výklad, otázka, zda lze na základě jeho konfrontace s dalšími relevantními Aristotelovými spisy rekonstruovat nějaké ucelené a jednotné pojetí místa, se zde programově (alespoň pro předkládanou práci) ponechává stranou. I při tomto zaměření práce se autor ovšem nevyhne četným odkazům na relevantní místa z jiných Aristotelových děl. Na rozdíl od dosavadních výzkumů této problematiky není autorův postup rozboru určován snahou rekonstruovat jednotné pojetí místa v uvedeném úseku *Fysiky*, resp. prokázat vnitřní rozpornost zde podávaného výkladu, nýbrž směřuje k prokázání toho, že struktura těchto Aristotelových úvah o místě i předkládaná dílčí řešení plně odpovídají důslednému uplatnění dialektické metody zkoumání, v tom smyslu, jak ji Aristotelés rozpracoval a používal.

Již na tomto místě svého posudku mohu konstatovat, že autor realizoval svůj záměr v práci velmi kvalitně. Rozbor se opírá o důkladnou znalost jak Aristotelových textů, včetně jejich jazykové stránky, tak i děl pozdějších komentátorů i nové odborné literatury. Struktura práce je velmi dobře promyšlená, výklad náročné problematiky je podán přesně a přitom srozumitelně. V této souvislosti je třeba také vyzdvihnout, že autor zpravidla neuvádí výsledky dosavadního bádání bez vlastního kritického hodnocení, často upozorňuje na možnost různých řešení nebo i na sporná místa jednotlivých interpretací. Na řadě míst přináší autorův rozbor nové pohledy na řešenou problematiku. V souhrnu lze konstatovat, že práce je cenným příspěvkem k osvětlení velice komplikované struktury Aristotelových úvah o místě ve IV. knize *Fysiky*.

K práci mám jen několik připomínek, resp. námětů pro diskusi a pro další práci na tématu.

Autor při volbě metody svého rozboru programově navazuje na G. E. L. Owena, který upozornil na významnou roli jazykových rozborů v Aristotelových úvahách o místě. Podle mého názoru by bylo vhodné – alespoň stručnou zmínkou – zařadit toto Owenovo konstatování do širších souvislostí. Na význam, který přikládá Aristotelés ve svých filosofických úvahách jazykovým rozborům, upozornili již před Owenem H. Steinthal a J. M. Le Blonde (ten se zvláštním zřetelem k Aristotelově *Fysice*) a téměř současně s ním i W. Wieland. Zatímco Steinthal vysvětloval tuto složku Aristotelovy metody zcela neadekvátně (nereflektovaným přetrváváním slovního fetišismu majícího původ v dávných dobách) a Le

Blond považoval strukturu jazyka za jednu ze tří oblastí, z nichž Aristotelés čerpá své výkladové principy (již on přitom kladl velký důraz na topickou dialektiku), Owen i Wieland došli k závěru, že Stagiritova filosofie je vlastně uzavřena do oblasti jazyka. Tento názor, zvl. v podání Wielanda, byl podroben ostré kritice mnoha předních badatelů, ale přitom byla zpravidla ponechána stranou otázka, proč Aristotelés přikládá jazykovým rozborům takovou důležitost. Před lety jsem se zabýval tímto problémem dosti podrobně a došel jsem k závěru, že struktura jazyka (jeho sémantika i syntax) je podle Aristotelova přesvědčení formována a ověřována dlouhodobou běžnou zkušeností. V jazyce se udrží jen taková slova a syntaktické formy, jimž v lidské mysli (což je v Aristotelově pojetí na prvním místě) nebo ve vnější skutečnosti něco odpovídá, jazykové útvary, u nichž by tomu tak nebylo, by se v jazyce neudržely, protože by jim nikdo nerozuměl (srov. např. *Met.* VII, 15, 1040a10). Rozbor relevantních složek jazyka je tedy u Aristotela nedílnou součástí dialektického zkoumání zkušenosti. (Autor se k tomuto výkladu zřetelně přiklání na str. 69, když mluví o jazykové a běžné zkušenosti jako východisku fyzikálního zkoumání).

Pokud jde o Aristotelovu dialektickou metodu vcelku, doporučoval bych rovněž její souhrnnější charakteristiku již v úvodní části práce. Např. velmi důležitá charakteristika pojmu *ἔνδοξον* z I. knihy *Topik* je uvedena až na str. 81 (opakuje se pak na str. 106, kde by asi stačil odkaz na dřívější uvedení).

Další připomínky mají spíše povahu dotazů. Překvapuje mne již dlouhou dobu, že interpreti Aristotelových úvah o rozměrnosti místa se ostře rozdělují na stoupence jeho dvojrozměrnosti a zastánce jeho trojrozměrnosti. Jistě, místo je plochou a v ploše jsou rozměry pouze dva. Nelze však zapomínat, že místo není rovinou, nýbrž plochou, která je buď zakřivena (amfora) nebo lomena (např. koryto), a tím do ní „zvnějšku“ vstupuje třetí rozměr. Myslím, že právě to měl na mysli Aristotelés, když v jedné větě mluví o místě jako jakési ploše a jakoby nádobě (212a28-30, v práci citováno na str. 105).

Obdobně mě překvapuje při interpretaci Aristotelových výkladů o přirozených místech převažující tendence připisovat těmto místům jakousi přitažlivou sílu, i když Aristotelés to vysvětluje přirozeností živlů samých (podle jejich konstitutivních kvalit „teplé“ a „chladné“). Podle mého názoru to velmi dobře vystihl Filoponos použitím výrazu *ὀρεκτόν* (autor se o tom zmiňuje v pozn. 52 na str. 17). Předmět touhy je schopen přitahovat, aniž by vyvíjel vnější aktivitu ve smyslu přitažlivé síly. Tak vyvolává vesmírný pohyb jeho prvotní nehybný zdroj, ale tak přitahuje i žizničího studánka (dnes spíše restaurace).

Dalším problémem, který již dlouho přitahuje (rovněž bez přitažlivé síly) moji pozornost, je určitá mezera v dosavadních interpretacích Aristotelova příkladu lodi na řece. Zatím jsem se setkal pouze s interpretacemi, podle nichž je v tomto případě první nehybnou hranicí buď celá řeka (jako geografická entita, tj. od pramene až po ústí – jak se však vyrovnat s tím, že by měl být místem i počáteční nesplavný úsek toku?) anebo její břehy. Sám Aristotelův příměr s nádobou nás přece nepřímou upozorňuje, že i řeka má své dno, jež musí být součástí místa. Uznáme-li, že celek řeky jako nehybné hranice tvoří celé koryto, včetně dna, bude nesmyslné uvažovat o tom, že loď při plavbě od jednoho břehu ke druhému vlastně nemění své místo, jak k tomu došel při redukci místa pouze na břehy Sorabji. Místo lodi pak určují (snad lze říci i : tvoří) nejbližší nehybné plochy koryta, tj. ty jeho části, do nichž se těleso lodi (řečeno jazykem deskriptivní geometrie) vertikálně a horizontálně promítá). Platí to ovšem jen v rámci (Rossovy) interpretace, podle níž *πρωτον* v Aristotelově výsledné charakteristice místa znamená „nejbližší“.

A konečně chci na tomto připomenout ještě Aristotelovu pozoruhodnou zmínku o nehybné hranici nejzazší nebeské sféry (pokud připouštíme na řádku 212b19-20 doplňující charakteristiku *πέρας ἡμερῶν* zaznamenanou některými komentátory). Tato zmínka vyvolává řadu otázek. Především, k čemu tato hranice patří? Nad nejzazší sférou přece již není žádné těleso a pokud by tato hranice byla součástí sféry stálic, musela by s ní být v

pravidelném kruhovém pohybu. Připuštěním této nehybné bezrozměrné hranice vesmíru by ovšem odpadly mnohé problémy spojené s interpretací Aristotelova pojetí společného místa. Celý vesmír by byl vlastně jakousi uzavřenou nádobou s nehybným okrajem a nehybným středem. (I zde se autorův výklad ze str. 108 opakuje na str. 111 – doporučuji dubletu nahradit odkazem).

Všechny tyto dotazy chápu jako námět pro diskusi, zajímal by mne jak autorův vlastní názor, tak i informace, zda se v nejnovější literatuře nesetkal s uvedenými náměty.

Další připomínky se již týkají jen drobností.

Na str. 6 bych spíše než o hypotetickém sylogismu mluvil o paralogismu. Jde vlastně o nerespektování základních vlastností implikace, tj. o chybný předpoklad, že výrok formy $(-p \rightarrow -q) \rightarrow (p \rightarrow q)$ je nutně pravdivý. Jak autor upozorňuje, chybnosti tohoto argumentu si byl vědomi Simplikios i Filoponos. Aristotelés paralogismy toho druhu dobře znal, jak o tom svědčí např. jeho rozbor příbuzného klamného úsudku $\delta\iota\grave{\alpha}$ τοῦ παρεπομένου ve 28. kapitole *Sofistických důkazů*.

Na několika místech (např. na str. 76) autor mluví o nebeské sféře v jednotném čísle a bez bližšího určení. Zpravidla má zřejmě na mysli nejzazší sféru, ale bylo by dobré to uvést explicitně.

Na některých místech autor mluví o bytnosti místa, jinde o jeho podstatě (str. 44). Doporučuji sjednotit.

Při výčtu Aristotelových významných jazykových rozborů by mohly být uvedeny analýsy slovních spojení $\gamma\acute{\iota}\gamma\nu\epsilon\tau\alpha\iota$ ἔξ ἄλλου ἄλλο a ἄνθρωπος $\gamma\acute{\iota}\gamma\nu\epsilon\tau\alpha\iota$ μουσικός (180b30 nn.), které mají v 7. kapitole I. knihy *Fysiky* klíčový význam pro stanovení principů látky a tvaru (právě těmito analýsám věnoval zvláštní pozornost jak Steinthal, tak Wieland).

Na str. 54 je uvedena Aristotelova charakteristika pojmu φύσις z V. knihy *Metafysiky*. Doporučoval bych se zmínit i o základní a podle mého názoru propracovanější charakteristice tohoto pojmu z II. knihy *Fysiky* (192b20-23). Použití výrazu οὐσία v první z těchto charakteristik by vyžadovalo dalšího výkladu.

Na str. 86 doporučuji nahradit (ve vztahu k hypotézám) slovo „následky“ výrazem „důsledky“.

Uvedené připomínky ovšem nikterak nesnižují mé kladné hodnocení posuzované práce. Jak jsem již uvedl, chápu je spíše jako náměty do diskuse a podněty k autorově další práci na tomto tematickém okruhu, a samozřejmě i jako upozornění na možné úpravy textu před jeho publikováním. Práci hodnotím jako velmi kvalitní a přínosnou a doporučuji, aby byla přijata jako podklad k rigorosnímu řízení.

V Praze 17. dubna 2006

Doc. PhDr. Milan Mráz, CSc.